

ЗАКАРПАТТЯ У ХХ СТОЛІТТІ: ПОГЛЯД ОЧЕВИДЦЯ

Інна Щербак

УДК 39(477.87)“19”

У статті розглянуто питання застосування автором методики усної історії в сучасних польових етнографічних дослідженнях Закарпаття, зокрема методу нарративного інтерв'ю. Наведено текст одного з таких інтерв'ю, у якому розкривається ставлення інформанта до певних історичних подій та окремих явищ культури на Закарпатті у ХХ ст. крізь призму власного життєвого шляху.

Ключові слова: усна історія, нарративне інтерв'ю, Закарпаття.

В статье рассмотрены вопросы применения автором методики устной истории в современных полевых этнографических исследованиях Закарпатья, в частности метода нарративного интервью. Приведен текст одного из таких интервью, в котором раскрывается отношение информанта к определенным историческим событиям и отдельным явлениям культуры на Закарпатье в ХХ в. через призму собственного жизненного пути.

Ключевые слова: устная история, нарративное интервью, Закарпатье.

The article considers a problem of author's application of oral history methods to modern field ethnographic research, particularly a method of narrative interview. There has been given a text of such an interview which reveals an informant's attitude to individual historical events and certain cultural phenomena in Zakarpattia in the XXth century through the lenses of his own course of life.

Keywords: oral history, narrative interview, Zakarpattia.

Українське Закарпаття — історико-етнографічний ареал, етнокультурна специфіка якого формувалася впродовж століть під впливом об'єктивних природних, багатовікових політичних та економічних умов його історичного розвитку. Результатом перебігу етнокультурних процесів на території краю стало побутування різних етнічних та етнографічних традиційно-побутових реалій та культурних взаємовпливів, які витворили своєрідний і неповторний етнографічний образ Закарпаття.

Гірські райони краю заселені трьома етнографічними групами — бойками, лемками та гуцулами, які разом із північними (галицькими) сусідами утворюють історико-етнографічні регіони Бойківщини, Лемківщини та Гуцульщини. У підгірській та низинній частині Закарпаття поряд з місцевим автохтонним українським населенням, яке виділяють як окрему етнографічну групу долинян [4], розсіяно чи компактно проживають представники сусідніх етносів: словаки, угорці, румуни, чехи, а також німецькі колоністи та цигани.

За словами відомого українського вченого Р. Кирчева «етнічно українці Закарпат-

тя у всіх компонентах традиційно-побутової культури, мови, релігії та національної самосвідомості переважно характеризуються органічною єдністю з усім українським народом. Цієї єдності не змогли порушити багатовікове політичне відмежування Закарпаття від українського етнічного материка і зусилля різних недругів українського народу, спрямовані на відчуження від нього закарпатців та асиміляції їх іноземними поневолювачами. Приречена на провал і сучасна авантюристська затія ідеологів так званого політичного русинства з їх потугами виокремлення закарпатців як частини якогось ілюзорного карпаторуського східнослов'янського народу. Багатовікове співжиття і взаємодія українців-закарпатців з іншими національними меншинами істотно позначилися у різних сферах традиційно-побутової матеріальної та духовної культури місцевого населення. В народному будівництві, господарських заняттях, одязі, промислах і ремеслах, харчуванні, звичаях, фольклорі, розмовній мові поєднуються різні взаємовпливи. Водночас у цьому складному комплексі культурних перехрещень, нашарувань і впливів

чітко простежується субстрат етнокультурної єдності та спільності закарпатських українців (або, як вони називали себе ще в недавньому минулому, — русинів) з основним материком українського народу» [2].

Перелік праць українських та зарубіжних учених, які базуються на традиційній етнологічній методології та висвітлюють різні аспекти етнокультури Закарпаття: етнічну та національну ідентифікацію, міжкультурні взаємовпливи, обряди життєвого циклу, народне будівництво, господарські заняття, народні вірування та релігійне життя мешканців краю тощо, налічує сотні позицій. Наукова та фактологічна цінність цих досліджень є неминущою та актуальною і до сьогодні.

Останнім часом в етнології, як і в соціальних та гуманітарних науках загалом, дедалі більшого застосування набуває антропологічний підхід до вивчення фактів та явищ, у якому об'єктом наукового інтересу стають долі людей, а предмет наукового пізнання зміщується від вивчення «знелюднених» соціальних структур до людини як суб'єкта всіх соціальних утворень. За словами російської дослідниці, етнологістки Г. Комарової «сила антропологічного підходу» полягає в тому, що він дає можливість «побачити речі у їхньому взаємозв'язку, замість того, щоб розглядати їх окремо. Такий підхід... особливо важливий для комплексу соціогуманітарних наук і насамперед, для соціокультурних гуманітарних досліджень» [3].

Досить поширеним на сьогодні напрямом соціально-гуманітарних досліджень є усна історія, головним предметом якої є суб'єктивний досвід окремої людини. Її основним методом дослідження є інтерв'ю, і в цьому він близький за своєю специфікою до інших наук: соціології, психології, культурної антропології, етнології. Така методика дає можливість досліднику залучати для аналізу нову категорію джерел, зокрема щоденники, мемуари, біографії тощо. На сьогодні консенсусу щодо остаточної дефініції усної історії не досягнуто, але більшість науковців наголошують на міждисциплінарності цього напрямку.

Проблема інтеграції етнології та суміжних з нею дисциплін не є для етнології *tabula rasa* — вона вже знаходила своє вирішення у формуванні на її основі в 1960–1980-х роках нових наукових дисциплін: етносоціології, етнодемографії, етноекonomіки, етнопсихології, етноекoлогії, етнічного картографування, етнографії дитинства та інших наукових напрямів. Завдяки інтердисциплінарним дослідженням радянська етнографія пододала минулу традицію поділу культури на матеріальну та духовну без врахування соціального контексту та процесів соціальної взаємодії, почала активно досліджувати етнічні проблеми сучасності та перестала сприйматися лише як наука про архаїку. У результаті це дозволило покінчити з існуючою в СРСР з 1930-х років практикою ізоляції етнографії як науки про традиційну культуру від наук про людину і суспільство.

На нинішньому етапі розвитку вітчизняної етнології перспективними є міждисциплінарні дослідження на межі усної історії та етнології. В Україні вже зреалізовано декілька дослідницьких проектів: «Усна жіноча історія. Повернення», «Україна ХХ століття у пам'яті жінок», «Усна історія селянської культури 1920–1940», «Український голокост 1932–1933 років: свідчення тих, хто вижив» та інші. На методиці усної історичної дослідження базується дослідницький проект відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України «Етнографічний образ сучасної України» [1], збір матеріалів до якого вже розпочато.

Нижче подаємо один з текстів, записаних під час авторських польових досліджень на Закарпатті в листопаді 2012 року у смт Виллох Виноградівського району від Михайла Юрійовича Леню, 1911 р. н. Це — нарративне інтерв'ю, яке має вигляд розповіді про своє життя без втручання інтерв'юера, який задає лише загальну спрямованість оповіді, що очікується. Під час вільного викладу в пам'яті оповідача асоціативно впливають насампе-

ред ті епізоди й моменти, які мають найбільшу суб'єктивну цінність, що дає змогу виявити смислотворчі моменти конструювання його біографічної оповіді.

— Сьогодні по старому календарю — свято Михайла. А по європейському свято Михайла уже було, але ми держимо по-старому.

— *Вітаю Вас зі святом! Дай, Боже, Вам здоров'я! Ви за свій вік багато пережили різних подій. Розкажіть, будь ласка, як Вам жилося при різних владах, як жила Ваша сім'я?*

— Знаєте, тут така справа... Про себе я якраз думаю... Я про свою дочку Катерину, яка там, в Угорщині. Там в цей день є звичай відзначати Катерини, то в моєї доньки теж сьогодні іменини, не день народження. Вона мені буде сьогодні вечером дзвонити. Вони тільки от вернулися — були на кордоні з Австрією, він по підвищенню кваліфікації, а вона була на термальних купелях. Я маю двоє дочок, а у них уже двоє хлопчиків. Один працює в Німеччині лікарем, а молодший тепер кінчає практику в Дрездені. Катя виїхала до Угорщини 15 років тому, а Маланка — друга дочка — років на три раніше. Вони там живуть 15 км від Будапешту. А про себе... Я народився у Виноградівському районі. Все життя жив і працював тут. Я народився ще при цесарю Францу Йосифу II в 1911 році. Сто перший рік я закінчив. Ну, та я не люблю про себе розказувати... Три роки мав, як почалася Перша світова війна. Я сам з Веряці, що біля Королева. Є легенда, що через Тису там був полотняний міст. А Мала Копаня — то було в мене перше місце роботи — вчительства. Ще в такому довбаному човні я переїждав через Тису туди на роботу, но на зиму там, звичайно, квартира була. Жив і харчувався в євреїв дуже багатих, бо селяни жили дуже скромно, не мали час. Цікаво так у євреїв — я навіть на шабат там був. Вони поважають, якщо їх не обіжають. Там інтелігенцію дуже поважали жиди. У п'ятницю ввечері у них святковий обід, коли зірка вийде. Їдять лиш кошар, то

така чиста їжа. Вони слив'янку лиш перевірену вживають, щоб вона чиста була, щоб не було в ній фальсифікатів. Риба обов'язкова. Лише там, де понад 50 км немає ні водойми, ні річки — тих звільняють. Це Талмуд їх зобов'язував. Там усьо зафіксовано, що їсти треба: птиця варена, багато зелені. А про війну — тоді закривали школу і так і вчився з переривами. Мої батьки здорові були фізично і заможні були. Коні у нас були. А після Першої світової пандемія була, іспанський грип, «іспанка» називали. То більше людей понесла, ніж війна. І самих здорових. І я був у тій хворобі. І батько, й мати померли в тому. Це вже 1920-й рік був. Один брат у мене був, на шість років старший. Маму шось треба було оперувати, її повезли і так я народився. Бо тоді було дітей, кілька Бог дає, тоді були багатодітні сім'ї. У сусіда нашого, у попа, десятеро було. Тоді семеро дітей — ото норма, четверо — то диво. Потім я сам догадувався, як я жив, як учився. Репетитором був — мене наймали — аптекар своїх дітей по-чеськи вчити — старших, менших, приходили діти, які в гімназію поступали.

— *А як батьки померли, хто Вас виховував?*

— По-різному було. По закону, були такі опікуни. Бо в нас і коні були, ми були такі газди, сільські багаті. Був один такий опікун — висококваліфікований столяр, сам маляр. Ну, а коли я вчився, то кусок землі продали. Я не можу казати, що я бідував. Учився я в торговельній академії мукачівській. То була престижна дуже на той час школа. Потому у Хусті у вчительській семінарії при гімназії. Так що став пак кваліфікованим учителем. Потім вже за радянських часів — Ужгородський університет заочно, історія. А після виходу на пенсію, моя любима робота — було таке товариство всесоюзне і республіканське — Товариство охорони пам'яток історії і культури. То було багате Товариство, бо колгоспи мали фонди, вносили гроші. А цю роботу я любив, я навіть обирався головою районної інспекції. Працював я учителем і в Новоселиці [село Ви-

ноградівського району. — *І. Щ.*] Це було село таке, що доріг не було, а глина липка була, глинисти яруги, коли потоки. Треба було з Черни [сусіднє село. — *І. Щ.*] підійматися — дуже важко. Туди я і покійну жінку повів. Вона в мене мадярка була. Вона не знала й слова українською. Коли я залицявся до неї, то один родич приходив та переводив її.

— *А як там жили люди?*

— Перше треба розуміти, що вчитель тоді мав величезний авторитет у людей. Учитель та піп, священник — це двоє, що мали авторитет у селі за чехів. Школа була не загальна освіта і планова, лиш той учився, хто хотів, і важко було поступити навіть у гімназію — вступні екзамени треба було здавати. Між селянами й інтелігенцією велика дистанція, диференція була: і в носі — одяг, і в побуті. Фізичну роботу вчителі не виконували. Ну, якщо там щось вчитель робив — сіно возив, кукурудзу ламав, то казали, по-перше, що ти забіраєш роботу від бідних, а по-друге, що ти за учитель? Учитель свій час має використати для підвищення своїх знань, для самоосвіти.

— *А як оплачувалася праця вчителя — достатньо чи ні?*

— Ну, я вам скажу так. Коли я ще не став повноцінним учителем зараз після академії, то називалося помічний учитель, тоді диференціалку я здавав. З музики я дуже бідував — ї ї треба було здавати в академії. І хор у нас був — мій класний керівник свого часу у хорі Кошиця співав. То він такий хор в академії зробив, що ми перше місце заняли! Перша зарплата моя була — я з неї міг прохарчуватись, одягнутися два рази на Різдво і на Великдень, квартиру заплатити. І ще добрячу суму на ощадкнижку поставлю. І ще не раз заберу двох—трьох до Хуста в ресторан — там кнедлики повечеряти. Ну, хто хотів, пиво попив. І вернулися назад поїздом — дешево було. А зарплата була 1000 корун. Учитель був плачений так, як належить. Жив на квартирі зі своєю жінкою — я її привів у хатку, де лиш одна кімнатка і прихожа, де жила моя техробітниця з сином, а чоловік її у Бразилії був. То попадає — та все

в нас сиділа. Такий уют моя жінка зробила, то все від жінки залежить. Коли вже прийшла радянська влада після війни, нічо не було, цукру на розсип не можна було дістати, а я на нараді, прийду на Святий вечір, а вона ялинку зробила — така винахідлива була, з паперу ялинку зробила.

— *А де Ви познайомилися з дружиною?*

— Вони в Королеві жили. Батько був начальником поїзда. А у хаті — семеро дітей. Він один заробляв на всіх — усі жили. Але хата для людей була відкрита — то котра вчителька до Ужгорода чи Будапешта виїжджала, та все до них зайдуть... І знаєте, залізничники гроші мали. А селяни страшно бідували. Але психічно вони не бідували. Я знаю сусіду, не мали землі, «на третє» обробляли. А сусідка до нас з кужелем по снігу прибіжить боса та там пряли узимку. Але щасливі були. Пасулю поставити варити на літі, а сама піде в ліс і дрова, і грибів принесе, доки пасуля звариться. А то ходили в Бачку, це Південна Венгрія, тепер Югославія. Там було сало та олія та мука біла та приносили. То, знаєте, страшні часи були.

— *А як тут люди жили під час Другої світової війни?*

— Я всю війну був у Новоселиці. Я знав, як на долоні, кожна хату, кожна дитину. Тут у війну були мадяри. А перед тим тут була Карпатська Україна. Чехословаччина розпалася. Венгри не признавали Карпатську Україну. І був бій на Красному полі. А ше був бал Волошина до виборів у Сойм. Перший бал був у Королеві. За Віденським конгресом і Ужгород, і Мукачево приділили мадярам. Коло Фанчикова був кордон. А Мукачево, Росвигово належало до Карпатської України. Ну, то фактично була автономія, але вона називалася Карпатська Україна. Із Ужгорода уряд перенісся до Хуста. Коли Волошин був при владі, його міністром освіти і культу був Августин Штефан¹. Це мій директор, любимий директор [засновник і директор Торгової академії у Мукачевому, 1922—1938 рр. — *І. Щ.*]. То був розум, честь і совість. А мій однокурсник, Рогач Іван на-

зивався [секретар А. Волошина, військовий писар Карпатської січі. — *І. Ш.*], був ідеолог головний у Волошина. Він був теолог, закінчив теологію. Він такий «зубрьожка» був, відмінник був у знаннях. Після закінчення академії він пішов учитися на попа, у духовну семінарію. Пішов він до Пряшева, а потім до Львова пішов. Ну, ви скажете, де я був? А мене мобілізували в армію в чехословацьку. Я на чеських підручниках учився. Перекладених на так звану «русинську» мову було мало. Була така признана грамика доктора Панькевича — ото була офіційна. Було там таке «о» з дашком. Але мова українська була, це великий прогрес. Пізніше пішла мовна боротьба. Це трагедія була на Закарпатті. Не раз у хаті брат із братом не мирилися...

— *А хто підбурював?*

— Та були такі, як тепер «Русский мир» та гроші. А русофіли були дуже багаті. Була тут, у Закарпатті, така Брешко — Брешковська. У Празі потім жила. Коли Австро-Угорська імперія розпалася, Закарпаття було у складі Чехословаччини. Масарик був моїм першим президентом. Я його бачив, мені було 12 років, я був у Празі. Я попав на збір спортивного товариства «Сокол». Я всігди був передовим. У «Пласті» мене курінним обирали. Та кажу, що Масарика я бачив своїми очима. Він об'їздив стадіон, коли ми виступали. Їхали ми до Праги усяко — навіть у товарних вагонах. Це було 1924 року. Але вернімося до Карпатської України. Цей Рогач, то я його підштовхнув у гурток, на громадську роботу. «Шо це ти, кажу, не береш участі ні в літературному гуртку, ні у драматичному? Не ганьбися!» То він мене дуже поважав за це. А брат у нього, Юрко, був у Празі. Я з ним зустрівся, коли був з'їзд з Волошином у Виноградіві. Бо я прийшов, коли вже уряд існував, я мав наказ — у Пушкінові я робив. А його заняли мадяри. Я через Перечин, а потім мене машинами перевезли до Хуста, а з Хуста до Веряці на Різдво. Так шо після Різдва у Новоселиці у свого колеги я мав наказ, доки він мене заміщав. Ну,

четверо нас було — початкова школа. Діти в довгих сорочках. Одна дівчинка Анничка та все усміхається. «Анничко, та шо таке?» Чую дух від неї пішов такий. Я до батьків: «Та шо таке з Анничкою?» — «Так це ми їй від глестів динатурат даємо». Динатурат, технічний спирт, розводили, був чеський, наполовину розводили, а він білий був як молоко. У Новоселиці жили і жиди. Були дуже добрі люди, були такі, шо худобу дуже любили. Я був присутній, коли їх повезли. Як вони із гетто ішли своєю худобу дивитися, яка у сусідів була — так любили худобу! Багато дітей було, у школу ходили. У школах тоді було заведено, шо перший урок починався молитвою і останній. А жидівські діти — вони не хрестилися, а стояли. Але жиди йшли у нашу школу вже із своєї, жидівської школи — *бужні* [місцева назва синагоги. — *І. Ш.*], де по-жидівськи вчилися. Але ще хочу казати про Рогача. Де він дівся, то загадка. Коли мадяри прийшли, то побили їх на Красному полі, заняли Хуст — столицю. А Волошин з своїм урядом — до Бичкова. Відправив там останню літургію і там переправилися у Солотвині в Румунію з німецькими паспортами і потім у Чехію, в Прагу. Бо Прага їм знакома була. Волошин сенатором був у парламенті. А мій директор Штефан, він був главою Сойму. Так значить, Рогач тоже до Праги пішов. Там був Вільний університет. Вони продовжували там роботу. А Рогач був неспокійний. Була така Олена Теліга — то націоналісти були. І він із нею працював. То вони разом поїхали в окупований німцями Київ. Вони прийшли у Київ та почали вимагати від німців: «Україну нам давайте!». За їхні вимоги їх і розстріляли у Бабиному Яру. Та сак вони погинули невинно, в тому числі і мій друг Рогач. Я під час Угорщини тоже в армії був. На щастя, в канторі служив, на фронт не попав. Якраз Сталінградська битва була.

— *А коли радянська влада прийшла, як жилося?*

— А як за радянських — не любили люди колгосп, то страшне діло — не платив колгосп, казали: «за паличку робимо». То шо крали,

шо відти можна принести... Тоді було примусове записування в колгосп. Ну, та й нас залучали до цієї роботи і лякали, що підеш там, де білі медведі. То було страшне. Нічо не було, колективізація та позички обов'язкові. Приказка така була тоді: «Ні корови, ні свині, лише Сталін на стіні». Бригада — уповноважений з Ужгорода, міліціонер та директор

школи обов'язково, а я тоді був директором. Та дідो був сховався під ліжку та найшли та... витягли. А жінка його каже: «Та пождіть, піду до сусіди позичу грошей. А ви дитину мою посокотіть». А вона навмисне не вернулася. Пішли її шукати, дитина плаче... Ото страшні діла, що ся творило. Це було у 1947—1950 роках.

¹ Августин Штефан (11.01.1893—4.09.1986). Педагог, освітянин, громадсько-політичний діяч, родом із с. Порошкове на Закарпатті, дійсний член НТШ, син отця Омеляна Штефана. Теологічну освіту здобув в Ужгороді, філософську — у Будапешті (1917), викладач середніх шкіл: учительської семінарії та реальної гімназії в Ужгороді (1917—1921), засновник

і директор Торгової академії, перенесеної до Мукачєвого (1922—1938), з жовтня 1938 до березня 1939 — керівник міністерства освіти Карпатської України; під час війни — директор евакуйованої Української торгової академії в Братиславі (1939—1940). Похований на українському цвинтарі Святого Духа в Гемптонбурзі (Нью-Йорк).

1. Етнографічний образ сучасної України. Програми-питальники з «усної історії». — К., 2012.

2. *Кирчів Р.* Етнографічне районування України // Етнографія України: навчальний посібник / за ред. проф. С. А. Макарчука. — Вид. 2-е, перероб. і доп. — Л., 2004. — С. 123—147.

3. *Комарова Г.* Сила антропологического подхода [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/017online/komarova.pdf>.

4. *Тиводар М. М.* Традиційне скотарство другої половини XIX — першої половини XX ст. — Ужгород, 1994.